

V Міжнародна науково-практична конференція

**95-ій річниці від дня заснування
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка
присвячується**

ОСОБИСТІТЬ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

28 лютого – 1 березня 2019 р.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
кафедра психології

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України
лабораторія методології і теорії психології

Сумський державний університет
кафедра психології, політології та соціокультурних технологій

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди
кафедра психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
кафедра психології

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
кафедра практичної психології

Гродненський державний університет імені Янки Купали (Білорусь)
факультет психології

Державний педагогічний університет імені
Національної комісії з питань освіти у Кракові (Польща)
кафедра психології

Казахський національний педагогічний університет
імені Абая (м. Алмати, Казахстан)
кафедра загальної і прикладної психології

Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної
роботи НАПН України

Навчально-методичний центр психологічної служби Сумського обласного
інституту післядипломної педагогічної освіти
Академія наук вищої освіти України

*95-й річниці від дня заснування Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка присвячується*

ОСОБИСТІТЬ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

МАТЕРІАЛИ

V Міжнародної науково-практичної конференції
28 лютого – 1 березня 2019 року

УДК: 159.923:[316.4(082)+316.613.5]
ББК 88.372я431
О 72

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
навчально-наукового Інституту педагогіки і
психології Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка
(протокол № 7 від 26.02..2019 р).

Редакційна колегія:

Кузікова Світлана Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Абрамцов Рафал – доктор PhD, завідувач кафедри психології Державного педагогічного університету імені Національної комісії з питань освіти у Кракові (Польща)

Вертель Антон Вікторович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Єрмакова Наталія Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Зливков Валерій Лаврентійович – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Пухно Світлана Валеріївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Ракицька Анна Вікторівна – кандидат психологічних наук, декан факультету психології Закладу освіти «Гродненський державний університет імені Янки Купали», (м. Гродно, Білорусь)

Сатова Акмарал Кулмагамбетівна – доктор психологічних наук, професор завідувач кафедри загальної і прикладної психології Казахського національного педагогічного університету імені Абая (м. Алмати, Казахстан)

Сафін Олександр Джамільович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Хомич Галина Олексіївна – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди,

Хомуленко Тамара Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди

Щербак Тетяна Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

О 72 Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (28 лютого – 1 березня 2019 року, м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. – 472 с.

Збірник містить матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», що висвітлюють теоретичні та практичні результати досліджень проблем особистості в контексті її життєвого шляху, в умовах особистісних, міжособистісних і суспільних криз. Особливу увагу приділено питанням збереження психічного здоров'я та надання психологічної допомоги людині в консультативно-терапевтичній практиці.

© Колектив авторів, 2019

Видано в авторській редакції

© СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019

ЗМІСТ

Секція 1. Теоретико-методологічні дослідження особистості у кризових умовах та критичних ситуаціях життя

Блинова О. Є. Інтелектуальна міграція в сучасній Україні: соціально-психологічний вимір	9
Богуца Ю. М., Войтенко І. О. Профілактика виникнення стресів у педагогічній діяльності	12
Болотова О. М. Резильєнтність як риса, резильєнтність як процес: третій шлях	16
Венгер Г. С., Шагай М. О. Теоретико-методологічні засади дослідження стресостійкості у особистості	20
Вертель А. В. Р. Генон VS З. Фрейд: криза модерністської психології	23
Вертель А. В., Михайличенко С. Е. Едипів комплекс як передумова появи свідомості	26
Видолоб Н. О. Психосоматичні реакції особистості на кризові життєві ситуації..	29
Вовк Н. П., Головченко С. І. Проблема ставлення до смерті у працівників аварійно-рятувальних служб ДСНС України	32
Воронкевич О.М. Особливості психоемоційного розвитку дітей, потерпілих від шкільного насильства	35
Галата О.С. Цілеспрямованість як один з компонентів навчальної завзятості у студентів та школярів	39
Галян І.М. Психологічні особливості особистості, що перебуває в кризовому стані	42
Гресько І.М. Роль я-концепції особистості в переживанні кризових ситуацій ..	44
Григорчук Л. В., Кузікова С. Б. Життєстійкість як адаптаційний ресурс особистості	48
Дворніченко Л. Л., Чернявська В.В. Криза професійної освіти в Україні та світі як прояв кризи буття людини у транзитивних суспільствах	51
Зликов В. Л. Феномен після правди у кризових життєвих ситуаціях	53
Котух О. В. Криза довіри в міжособистісних стосунках	57
Лозова О. М. Професійні компетенції психолога-практика у кризовому суспільстві	60
Лугова М. С. Методологія подолання кризових станів за роботами Віктора Франкла	62
Меженна Н.Ю. Особливості сприйняття новацій в архітектурі та дизайні як стресова ситуація щодо особистості	66
Мирошник О. Г. Рефлексивність як модератор впливу на копінг-стратегії юнаків в ситуації стресу	69
Ніколаєв Л. О. Психологічні чинники емоційного вигорання практикуючих психологів	72
Ніколаєнко С. О., Овсієнко І. А. Шляхи розвитку політичної свідомості представників різних поколінь	75
Обухова Н.О. Стратегії подолання студентами криз у навчанні	79
Панок В. Г. Варіативність як якість особистості	82
Пасько К. М. Особистісна криза в сучасних умовах трансформації суспільства	84

<i>Пеша І. В., Яблонська Т. М.</i> Проблеми розвитку сім'ї в ракурсі державної сімейної політики	88
<i>Пілецька Л. С.</i> Психологічний аналіз гендерної ідентичності особистості ...	92
<i>Пілецька Л. С., Добровольська В.І.</i> Вплив ціннісних орієнтацій на формування гендерної толерантності студентської молоді	96
<i>Попович А. О., Попович І. С.</i> Психолого-педагогічні особливості створення еколого-розвивального простору для дітей дошкільного віку	100
<i>Самойлова Ю. О., Щербак Т. І.</i> Психологічні особливості творчої кризи особистості	103
<i>Українець Л. П.</i> Особливості самообмеження особистості у критичних ситуаціях життя	106
<i>Філіппова Д. І., Меженна Н.Ю.</i> Досягнення гармонії між світом людей та будівель шляхом впливу на формування внутрішніх цінностей, уникаючи кризового стану	106
<i>Шевченко А. І.</i> Теорії копінг-поведінки в сучасній українській психології	108
<i>Шевченко Н. Ф.</i> Упевненість у собі як умова подолання життєвої кризи	112
<i>Яремчук В. В.</i> Мотивація до влади студентської молоді	119

Секція 2 Вікові та соціокультурні життєві кризи особистості: адаптація, ресоціалізація, розвиток

<i>Акімова Л. Н.</i> Вікові особливості сепарації дочки від матері	123
<i>Аркатова О.С.</i> Напрями дослідження життєвих стратегій особистості в сучасній психології	126
<i>Бедлінська В.М., Бедлінський О.І.</i> Пролонгування кризових вікових періодів у підлітковому віці	129
<i>Болкунов А.В., Янчий А.И.</i> Ценностный кризис юности как фактор выбора религиозного самоопределения	132
<i>Брагіна К.І., Вірна Ж.П.</i> Роль губристичної мотивації у протіканні кризи середнього віку	135
<i>Бурейко Н.О.</i> Особливості розвитку когнітивної сфери студентів-білінгвів ..	139
<i>Вікторенко С.О.</i> Швидкочитання як засіб розвитку студентів в умовах соціокультурних життєвих криз	141
<i>Вишницька-Докукіна М.В., Тарасова Т.Б.</i> Конфліктна поведінка педагогів в контексті кризи підліткового віку	145
<i>Гаврилюк І.О.</i> Особистісна зрілість як результат розв'язання кризи юнацького самовизначення	149
<i>Галузо П.Р., Радюк А.С.</i> Базовая ценность жизни и осмысленность жизни как фактор жизнестойкости христиан	153
<i>Галушко С.М.</i> Адаптація до школи як криза становлення особистості учня	157
<i>Горова І.М.</i> Криза трьох років: безпідставний бунт чи правомірний протест?	159
<i>Дереча А.А.</i> Чинники, що впливають на психологічне здоров'я дітей дошкільного віку	162
<i>Долусова Н.М., Тарасова Т.Б.</i> Тривожність як феномен кризи підліткового віку	165

Дяченко А.О., Усик Д.Б. Проблема розвитку уяви дошкільника у психологічних дослідженнях	169
Завгородня О.В. Психологічна підтримка здорового способу життя особи в контексті формування її індивідуального життєвого стилю	171
Юріс Н.О. Відчуття самотності як прояв кризового стану особистості у підлітковому віці	175
Карнелович М.М. Установки родителів к приемным детям разного пола в замещающих семьях	178
Кириченко Т.В. Самоствердження особистості підлітка в умовах соціокультурних трансформації	181
Коляда Н.В., Матвієнко В. Особливості функціональної асиметрії мозку студентів вчз з різним ступенем впевненості у собі	184
Копилов С.О. До побудови психологічної моделі вікової кризи як феномену культури	187
Кузнєцов М.А., Набіл Діаб Структура почуття цінності власного життя у студентів	191
Lytvynenko I., Shcherbak T. Psychological features of immigrants' feeling of loneliness	196
Лисенко Л.М. Психологічні особливості соціально-психологічної адаптації у підлітків з проявами агресивної поведінки	198
Мартіросян М.В Готовність до ризику в ситуаціях невизначеності юриста ...	202
Меднікова Г.І., Даниленко Н.М. Роль кризи юності в розвитку ставлення особистості до власної зовнішності	205
Мотрук Т.О., Сема Н.М. Вплив ціннісних орієнтацій на професійний вибір сучасної молоді	208
Ніколаєнко С.О., Терещеня І.О. Психологічні особливості механізмів психологічного захисту особистості в кризових ситуаціях	210
Олефір В.О., Кузнєцов М.А., Плохих В.В. Сприйманий стрес та фізичні вправи як предиктори задоволеності життям студентами	213
Пасько К.М., Малайчук Т.В Проблема підліткової кризи	217
Пейков Н.В., Пухно С.В. Мотивація до навчання як чинник соціально-психологічної адаптації іноземних студентів закладів вищої освіти України .	220
Підчасов Є.В. Розвиток людини у світлі кризових явищ	223
Пухно С.В. Криза юнацького віку як чинник соціально-психологічної адаптації першокурсників закладів вищої освіти	225
Пухно С.В., Скринник І.В. Креативність як ресурс кризового періоду життя людини	229
Тимченко К.В., Василевська О.І. Теоретичні аспекти вивчення страхів та їх особливостей у молодшому шкільному віці	232
Теслик Н.М., Бережна Д.В., Кузьміна К.С. Взаємозв'язки соціального інтелекту та спрямованості особистості	235
Туркова Д.М. Психологічний компонент гестаційної домінанти як предиктор психосоматичної кризи	237
Фролова Л.Б. До проблеми визначення критеріїв успішності соціальної адаптації молодших школярів	241
Яворська-Ветрова І.В. Адаптивні ресурси рефлексивності особистості: особливості та тенденції	243

Секція 3 Психологічне здоров'я та психологічна допомога особистості у кризових, посткризових умовах та критичних ситуаціях життя

<i>Анопрієн О. В., Меркотан А. І.</i> Перша психологічна допомога при пові- домленні діагнозу та «несприятливих» новин у клініці дитячої онкогематології	247
<i>Біловол Л. В.</i> Збереження психологічного здоров'я шляхом відновлення та розвитку почуття власної гідності	250
<i>Білодід С. О., Улунова Г. Є.</i> Ревнощі та техніки їх подолання	253
<i>Бондарук Ю.С.</i> Основні напрями роботи психолога освітнього закладу із дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій...	255
<i>Василевська О. І.</i> Сучасна «тілоцентрована» культура і психічне здоров'я особистості	259
<i>Галян О. І.</i> Двосуб'єктність освітнього процесу як простір забезпечення психічного здоров'я педагога та учнів	262
<i>Герасіна С. В.</i> Специфіка психоемоційних переживань військовослужбовців в умовах лікувально-реабілітаційного закладу	265
<i>Даниленко Н. В.</i> Щодо проблеми поведження особистості із власним здоров'ям	269
<i>Дзюбенко А. А. І.</i> Особливості психологічної адаптації дітей ВІЛ- інфекцією за умов отримання антиретровірусної терапії (АРТ)	272
<i>Єрмакова Н. О., Томіна А. Ю.</i> Асертивність та шляхи її оптимізації у сучасній молоді	275
<i>Звоновська О. І.</i> Заняття з елементами тренінгу: «Торгівля людьми. Як не стати жертвою?»	278
<i>Іванова Т. В., Коробкова Т. М.</i> Фобії у хворих терапевтичного профілю.....	282
<i>Кучманіч І. М.</i> Психологічний супровід подружньої підсистеми сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами	285
<i>Лимашева Л. А.</i> Влияние образовательной среды на психологическое здоровье студентов	288
<i>Лукомська С. О.</i> Особливості математичної тривожності сучасних школярів	291
<i>Малес В.Г.</i> Соціально-психологічні проблеми соціалізації учнів з інтенлектуальними вадами	293
<i>Матейок О. А., Маковський А. О.</i> Психологічні аспекти профілактики суїцидальної поведінки у прикордонників – учасників бойових дій засобами душпастирської діяльності військових капеланів	298
<i>Михайлова Н.О., Малікова С.О., Мусієнко Н.О.</i> Психологічна допомога сім'ям у кризовій ситуації	302
<i>Моргун В.Ф.</i> Опитувальник бюджету часу людини як засіб подолання кризових станів та формування здорового способу життя	305
<i>Мотрук Т. О.</i> Особливості консультування клієнтів з депресивними проявами	309
<i>Ниембаева Г. Б.</i> Стиль общения преподавателей и психологическое здоровье студентов	312
<i>Ніколаєнко С. О.</i> До питання про основні стадії курсу психотерапії ПТСР..	317

Нестеренко М.О. Вторинна травматизація фахівців: психологічна підтримка у подоланні наслідків	320
Панок В. Г. Алгоритми діяльності практичного психолога як інструмент психологічної допомоги особистості у закладах освіти	323
Папуча М. В., Наконечна М. М. Інтерсуб'єктність як психологічний засіб подолання кризи	327
Парфёнова Т. В. Личностные изменения косвенных свидетелей террористического акта в Минском метро: анализ результатов ретроспективного исследования	330
Петренко Т. В., Острівна О. В. Психологічна допомога підліткам в конструктивному подоланні кризових ситуацій	334
Пузь І. В. Роль психологічних чинників у виникненні безпліддя у жінок	337
Руденко О. В. Специфіка соціально-психологічної допомоги учасникам операції об'єднаних сил в умовах військово-медичних реабілітаційних центрів...	340
Сахно П. І., Перепелиця А. Ю. Мнемотехніка як технологія попередження стресу при засвоєнні інформації в умовах сучасної освіти	343
Скрипник Н. Г. Здатність до емоційної саморегуляції як чинник ефективної діяльності майбутнього психолога	347
Тараскіна Л. В. Розвиток психосоціальної стійкості до стресу у дітей вимушених переселенців	349
Усик Д. Б. Особливості суїцидальної поведінки у підлітковому та юнацькому віці	353
Ушакова І. М. Проблема стресових розладів у працівників ДСНС	355
Хенкіна Т. Д. Особливості скринінг - психологодіагностичного обстеження УБД при проходженні обов'язкового психіатричного огляду в центрі ПД та ППВ ДУ «ТМО МВС України по м. Києву»	358
Хомуленко Т. Б., Крамченкова В. О., Туркова Д. М. Тілесний локус контролю як копінг	361
Шебанова В. І. Метафоричні асоціативні карти як інструмент психологічної допомоги особистості у кризових та критичних ситуаціях життя	363

Секція 4 Особистість в особливих умовах життєдіяльності і в спорті

Бабич В.Г., Пасько К.М. Проблема синдрому емоційного вигорання серед медичних працівників	367
Біла І.М. Особливості аксіогенезу в умовах сім'ї	370
Бударіна А.А. Плавання як засіб загартування дітей дошкільного віку	374
Вагабова А.О. Змістоутворювальні фактори почуття любові у кризових життєвих ситуаціях особистості	377
Важинський С.Е., Демура Т.М. Копінгова поведінка у стресових ситуаціях життя	381
Варій М.Й. Вплив псі-програм підсвідомості на свідомість фахівців з надзвичайних ситуацій в екстремальних умовах	385
Василенко О.О., Николаєнко С.О. Деякі особливості динаміки міжособистісних стосунків військовослужбовців під час виконання службово-бойових завдань в зоні проведення ООС	389
Вахоцька І.О. Психологічна травма та руйнівні тенденції психіки студента	392

<i>Древаль Ю.Д., Приймак Є.М.</i> Проблематика значущості основних напрямів мотивації у сфері безпеки і гігієни праці	396
<i>Жванія Т.В.</i> Розвиток емоційної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності	399
<i>Карпинский К.В., Гутовская В.Б.</i> Влияние объективных факторов на субъективное восприятие сотрудниками бессмысленности трудовой деятельности	403
<i>Крученко С.І.</i> Розвиток витривалості як необхідної фізичної якості особистості під час занять спортом	407
<i>Кузікова С.Б., Богород О.А.</i> Атрибутивний стиль як чинник стресостійкості особистості у кризових ситуаціях життя	410
<i>Кузьменко Т.М.</i> Дослідження процесу самореалізації особистості з проявами емоційної нестабільності у напружених ситуаціях життєдіяльності	412
<i>Кучер І.В., Гаркавина С.М.</i> Вплив фізичних навантажень на психологічну підготовку спортсменів та їх значення у процесі тренування	416
<i>Москаленко І.М., Залюбівець М.В.</i> Дослідження фізичного розвитку та рівня здоров'я студенток 15-18 років відділення технологічної освіти професійно-педагогічного коледжу Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка	419
<i>Мусієнко О.В.</i> Фітболгімнастика у формуванні правильної постави та профілактиці плоскостопості у дошкільників	424
<i>Николаенко А.С.</i> Психологические условия усиления стрессоустойчивости работников социальной сферы	426
<i>Оверчук В.А.</i> Проблема мобінгу у робочому середовищі України	429
<i>Rashchenko Y.Y., Li Hui</i> Research on satisfaction with corporate social responsibility provided by chinese private enterprises from the employees' perspective	433
<i>Попович І. С., Ярмуратій К.А.</i> Дослідження соціально-психологічної адаптації військовослужбовців до військової служби	436
<i>Радчук Г.К.</i> Проблема розвитку стресостійкості у військовослужбовців	439
<i>Сатова А.К., Жусипбекова Н.</i> Социально-психологические аспекты агрессивного поведения и преступности среди несовершеннолетних	442
<i>Сафін О.Д.</i> Методологічні засади використання діалектичних стратегій психологічного впливу у контексті гармонізації смислової сфери ветеранів бойових дій	445
<i>Сіроха Л.В.</i> Щодо питання професійного вигорання працівників правоохоронних органів	449
<i>Скиба О.О.</i> Використання методів донозологічної діагностики в оцінці функціонального стану організму юних спортсменів	452
<i>Теслик Н.М., Пархоменко О.В.</i> Термінальні ціннісні орієнтації спортсменів	455
<i>Ткачова Н.М., Гайдукова В.Л.</i> Туристично-краєзнавча робота з дітьми дошкільного віку як один із аспектів патріотичного виховання	458
<i>Харченко Т.Г.</i> Психологічна підтримка старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня у становленні самооцінки	461
<i>Хомич Г.О., Войтенко О.В.</i> Соціалізація особистості в складних умовах життя	464
<i>Черкаська Є.Ф., Зливков В. Л.</i> Розвиток емоційної стійкості педагога в період проведення модернізації освіти	468

формування адекватного ставлення до неї має бути невід'ємною частиною професійної діяльності рятувальника.

Думаючи про смерть, люди стають здатними цінувати незліченні даності свого існування. Саме це мали на увазі стоїки, коли говорили: «Думай про смерть, якщо хочеш навчитися жити».

Література

1. Артемьев В. А. Определение значимости влияния страха на организацию профессиональной деятельности полицейского / В. А. Артемьев, И. Г. Хомко // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: зб. матеріалів / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки. – Харків : ХНУВС, 2017. – С. 42–45.
2. Балабанова Л. М. Феномен страху в професійній діяльності фахівців ДСНС України / Л. М. Балабанова // Актуальні проблеми психології. Харків, НЦЗУ, 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2018-01-12T09:38:52Z/ <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/6174>
3. Карандашев В. Н. Жить без страха смерти / В. Н. Карандашев. – М.: Смысл: СПб.: Питер, 2005. – 336 с.
4. Кондратьев Я. Ю. Загальна характеристика психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ: Лекція. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999.
5. Косолапов О. М. Психологічна корекція професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Косолапов Олексій Миколайович. – Харків, 2015. – 20 с.
6. Корчемный П. О. Особенности проявления и преодоления страха в особо опасных профессиях / П. О. Корчемный // Психология страха: Материалы межрегиональной научно-практической конференции психологов силовых структур / Военный университет МО РФ, Школа современных психотехнологий – М.: ВУ, 2014. – 254 с.
7. Цихоня В. Людина перед обличчям смерті / В. Цихоня // Мистецтво лікування: Искусство врачевания. Журнал практикуючого лікаря. – 2013. – № 8. – С. 54-56.
8. Шенкао М. А. Смерть как социокультурный феномен / М. А. Шенкао. – К.: Ника-центр, 2003. – 320 с.

Воронкевич Оксана Миколаївна

*кандидат психологічних наук, асистент кафедри практичної психології
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль)*

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ, ПОТЕРПІЛИХ ВІД ШКІЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Проблема психоемоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку, що потерпіли від шкільного насильства є актуальною та складною у психології. Наслідки шкільного насильства торкаються всіх сфер людського

існування ведуть до стійких особистісних змін, які заважають дитині реалізувати себе в майбутньому. Насильство може викликати різні порушення в пізнавальній сфері, а також розлади апетиту, сну, мимовільневідтворення травматичних дій уповедінці, спроби самопокарання (наприклад самокатування), безліч соматичних скарг.

Вивченням особливостей емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку займалися такі вчені, як К. Бюлер, Л. Виготський, Ф. Гудінаф, А. Запорожець, Г. Мюнстерберг, А. Прихожан, С. Рубінштейн, та ін. Феномен насильства в освітньому середовищі вивчали такі науковці, як М. Алексєєнко, К. Дамбах, Д. Дікова-Фаворська, Є. Дубровська, Е. Кіричевська, Я. Колодзейчик, А. Король, К. Коруба, О. Маланцева, Д. Ольвеус, Е. Чемеровська-Коруба, І. Харламова, М. Ясеновська та ін. Ідеї, що розкривають вплив шкільного насильства на становлення особистості дитини та окремі напрями роботи з такими дітьми були висвітлені у працях Л. Сеньківської, Н. Тілікіної, Л. Найдьонової, Є. Коваль, Г. Усатенко, І. Скорбун.

Мета дослідження – вивчити особливості психоемоційного розвитку дітей, потерпілих від шкільного насильства.

На основі емпіричних даних, отриманих в результаті дослідження дітей (n=106) за ознаками шкільного насильства – агресивні тенденції в поведінці (тест руки Е. Вагнера, опитувальник Є. Ільїна, П. Ковальова), самооцінка і рівень досягнень (шкала Т. Дембо і С. Рубінштейн, модифікована А. Прихожан), тривожність (тест шкільної тривожності А. Філіпса), статус у колективі (тип соціометрії – параметричний, кількість виборів – від 0 до 6), «замкнутість – комунікабельність», «емоційна нестабільність – емоційна стабільність», «стриманість – імпульсивність», «практичність – чутливість», «низький самоконтроль – високий самоконтроль», «розслабленість – нервова напруженість» (тест Р. Кеттела, дитячий варіант), схильність до шкільного насильства (авторська анкета для дітей) виокремлено 22,6% жертв шкільного насильства.

Аналіз зарубіжних теоретичних робіт показує, що жертви шкільного насильства переживають почуття приниження і переваги над собою, страх, розпач, сум; вони почуваються самотніми, безпорадними; соромляться того, що їх спіткало; мають почуття провини за те, що не можуть із цим впоратися. Водночас цей стан супроводжується злістю, жалем, а часто ненавистю до виконавців насильства та до свідків, які не реагують і не допомагають. Ці емоції негативно впливають на здатність учня зосередитися на навчанні, а в результаті – на оцінках за навчання. Тому для **визначення рівня самооцінки дітей, її стійкості абосуперечливості, а також адекватного самооявлення дитини** використовувалася **методика** Т. Дембо і С. Рубінштейн (модифікована А. Прихожан).

Встановили приблизно однакову картину за шкалами: спілкування з ровесниками, бажання вчитися, характер, впевненість у собі, розум, уміння працювати своїми руками, зовнішність як для молодших школярів експериментальної групи так і молодших школярів контрольної групи (профіль фактично повторюється). Невеликі розбіжності відзначаються в оцінці своїх здібностей (розум), впевненість, спілкування з ровесниками,

зовнішність. Водночас, в експериментальній групі ($n = 53$) низький рівень самооцінки мають 8% дітей, з них жоден молодший школяр не має підвищених показників за методикою Е. Вагнера та методикою Є. Ільїна, П. Ковальова. Показники реалістичної самооцінки мають 17% учнів, з них для 4% дітей характерна фізична та вербальна агресивна поведінка. Інші діти мають неадекватно завищену самооцінку. Розроблена нами програма профілактики шкільного насильства спрямована в тому числі і на формування адекватної самооцінки для того, аби дитина правильно співвідносила свої сили із завданнями різної складності і з вимогами тих, хто оточує.

Іншим показником, який пов'язаний з появою агресії та насилля у шкільному середовищі є тривога. Тривожні діти часто проявляють меншу агресивність, іншими словами – школярі з високим рівнем тривожності очікують покарання чи осуду за вчинення насильства, тому не виступають кривдниками (Л. Берковіц, А. Бандура). Але поділяємо думку Г. Денгерінка про те, що молодші школярі з високим рівнем тривожності не проявляють агресії до тих пір, поки не починають злитись на постійних провокаторів.

Під час свого дослідження до уваги братимемо загальний показник шкільної тривожності, а для якісного аналізу такі чинники: фрустрація потреби в досягненні успіху, страх самовираження, страх ситуації перевірки знань, страх не відповідати очікуванням оточуючих, проблеми і страхи у стосунках з учителями.

З метою підтвердження свого припущення було здійснено розрахунки коефіцієнтів кореляції Пірсона за сумарним шкальним показником тривожності та за іншими показниками шкільного насильства. Нами виявлено прямі зв'язки між показником нервова напруженість (опитувальник Р. Кеттелла) та загальною шкільною тривожністю ($r = 0,53$ при $p \leq 0,01$), чинником страх самовираження ($r = 0,55$ при $p \leq 0,01$), чинником страх ситуації перевірки знань ($r = 0,50$ при $p \leq 0,01$), чинником проблеми і страхи у стосунках з учителями ($r = 0,58$ при $p \leq 0,01$). Аналізуючи дану ситуацію, можна припустити, що на уроках вчителі поведуться з учнями жорстоко – використовують покарання, залякування, принижують учнів та ін. Така поведінка оцінюється з боку вчителя як адекватна. Тобто необхідна не тільки профілактика шкільного насильства як явища серед учнів, а й заходи, спрямовані на загальне зниження агресії загалом у шкільному середовищі, запобігання проявам жорстокості у відповідь, бо це призводить лише до ескалації конфліктів та більш жорстоких проявів насильства. Все це, безумовно, свідчить про низьку ефективність профілактичної роботи щодо запобігання насильства в загальноосвітніх закладах.

Грунтуючись на узагальненнях психологічної науки, можна стверджувати, що іншими особистісними чинниками, які зумовлюють підвищення ймовірності появи шкільного насильства є комунікативність, впевненість, імпульсивність, чутливість, самоконтроль, нервова напруженість. Визначення особистісних особливостей відбувалось за методикою багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла.

У ЕГ 21% та у КГ 8% дітей є недовірливими, з надмірною образливістю, відсутністю інтуїції в міжособистісних стосунках, в поведінці

спостерігаються негативізм, упертість, егоцентризм. Порівнюючи показники за чинником «емоційна нестабільність – емоційна стабільність», слід сказати, що у експериментальній групі 38% учнів, які болісно реагують на невдачі, оцінюють себе як менш здатних в порівнянні з однолітками, виявляють нестійкість настрою, погано контролюють свої емоції, зазнають труднощів в учбовій діяльності; у контрольній групі таких дітей менше. Це можна пояснювати як прояв особливостей віку – незавершеністю розвитку нервової системи, переважанням процесу збудження над процесом гальмування, зростанням ролі другої сигнальної системи (мови) в аналізі і синтезі, зміною провідної психічної саморегуляції від мимовільної до свідомо-вольової та ін. Проте практика доводить помилковість цих тверджень.

Молодші школярі, які зазнають насильства у школі, мають високий рівень тривожності, неврівноважену поведінку, низьку самооцінку, середній та високий рівні самоконтролю, є вразливими, стриманими, емоційно стабільними, комунікабельними, з низьким рівнем схильності до агресивної поведінки. Досліджуючи поведінку жертв та враховуючи їх психологічні типи, виокремлюємо, залежно від реакції на шкільне насильство наступні: 1) «пасивна» жертва – схвильована та незахищена, не реагує на знущання, відступає, уникає кривдника, стає «тихою», а така її реакція фактично є винагородою для кривдника; 2) «хронічна» жертва – часто зазнає знущання, схильна повертатися до кривдників задля продовження встановленого зв'язку, що ініціює новий цикл насильства; 3) жертва, яка провокує кривдника на насильство – викликає роздратування, привертає увагу кривдників і однолітків, досягає певного контролю над ситуацією, реагує з проявами як агресивності, так і схвильованості.

Жертви шкільного насильства рідко звертаються за допомогою до дорослих. Учні часто стикаються з тим, що їх проблеми вчителі та батьки не сприймають серйозно і у відповідь чують фрази: «не нарікай», «тебе обзивають, а ти не звертай уваги» тощо. Діти не звертаються до дорослих і тому, що бояться погіршення своєї ситуації, помсти з боку переслідувачів.

Отже, діти молодшого шкільного віку, які зазнали шкільного насильства можуть відчувати знесилення або порушення психічної діяльності будь-якого походження, що спричинює виникнення й розвиток таких рис характеру, як дратівливість, агресивність, жорстокість, та веде до зниження вольових процесів, підвищення сугестивності, ослаблення стримуючих контрольних механізмів. Ці риси перешкоджають нормальній соціалізації особистості, заважають займатися певними видами діяльності і взагалі працювати, що підвищує ймовірність вибору неадаптивного стилю життя.

Література

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. Санкт-Петербург: Питер, 1998. 352 с.
2. Юрчик О. М. Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах: дис. на здоб. наук. ступ. канд. псих. наук: 19.00.07 – «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, 2016. 335 с.
3. Olweus D. Low School Achievement and Aggressive Behaviour in Adolescent Boys / edited D. Magnusson, V. Allen. New York: Academic Press, 1983. 268 p.